

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ В КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Мельник В.В. (м. Київ)

В статті дається аналіз культурної глобалізації та її впливу на всі сфери діяльності; витоків осмислення глибини процесів культурної глобалізації, її суттєвих основ, об'єктивних і суб'єктивних причин її виникнення; визначення нового понятійно-категоріального апарату, який характеризує «культуру суб'єкта» в умовах культурної глобалізації; аналізується вплив культурної глобалізації на всі сфери людської життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: *глобалізація, культурна глобалізація, культура, культурна сфера, стійкий розвиток, ноосферна цивілізація, культура суб'єкта*

Вступ

Світ у кінці ХХ- початку ХХІ століття вступив у якісно новий етап свого розвитку, який характеризується глибинними змінами всіх сторін людського буття і зростанням глобальних криз. У світовій науці ці процеси описуються як глобалізація, формування постіндустріального світу, інформаційного суспільства, як перехід на ноосферний шлях розвитку, і, відповідно, висловлюються суперечливі оцінки, пропонуються різні вектори подальшого розвитку світової цивілізації. На наш погляд, сучасна картина світу найбільш повно може бути осмислена і представлена як процес глобалізації. В економічній і технологічній сферах цей процес характеризується формуванням глобальної системи виробництва і торгівлі, техногенної культури і споживацького способу життя. Політична глобалізація пов'язана з розповсюдженням західних ліберальних і демократичних цінностей.

Мета статті: обґрунтувати сутність культурної глобалізації, що впливає на духовно-моральну сферу суспільства; визначити новий понятійно-категоріальний апарат, що характеризує «культуру суб'єкта» в умовах культурної глобалізації; розкрити вплив культурної глобалізації на всі сфери життєдіяльності суспільства.

Обговорення проблеми

Глобалізація в культурній сфері відображає два крайні суперечливі процеси: з однієї сторони, вона відкриває більш широкий доступ до цінностей національних культур, сприяє їх взаємозбагаченню і не відміння національної самобутності. З іншої сторони, глобалізація сприяє уніфікації культурного і духовного різноманітного світу. Об'єднуючими конструкціями глобальної системи являються глобалізаційні і комунікаційні технології. Глобалізація не тільки відкрила нові горизонти для розвитку людства, але й загострила невирішені раніше соціальні суперечності, принесла світу нові виклики і загрози. Наявна системна і антропологічна і духовна криза, зростання розриву між багатством і бідністю; посилення екстремістських настроїв і загроза міжнародного тероризму; екологічна

криза і глобальна руйнація оточуючого середовища. Під загрозою саме існування людини як виду. У філософських категоріях ситуація, яка склалася, оцінюється як триумф насилля над природою, людини над людиною, коли інстинкт перемагає розум, а матерія намагається поглинути дух. Реальна практика глобалізації поставила перед людством питання: «Бути чи не бути цивілізації?». Це питання суть двох неминучих процесів: або самий грандіозний крах чи небуття, або шлях до духовного відродження і моральної зрілості, до нового осмислення основ буття. Тому перспективи розвитку світової цивілізації бачаться нам на шляху духовно-моральної еволюції і зміни внутрішнього світу людини. Отже, при вивченні процесу глобалізації необхідно, перш за все, виділити її духовно-моральний вимір і оцінити той вплив, який вона здійснює на людину, її свідомість, систему цінностей і поведінку. Антигуманний варіант реалізації глобальних перетворень деформує духовно-моральну сферу людського буття, руйнує самотність та унікальність, перетворює його у безлику людину «одного дня», відчужену і втрачену, з викривленим уявленням про добро і зло, - відмічає Л.Овчиннікова [1, с. 5].

Як свідчить аналіз наукових джерел, інтерес до розробки проблем глобалізації виник у середині 80-х рр.. ХХ століття і був зумовлений глибоким стриктурними і функціональними змінами, які охопили всі сфери життєдіяльності людини і світової спільноти в цілому. У наукових дослідженнях глобалізація була осмислена як новий тип і нова якість взаємопов'язаності і взаємозалежності людства. Тому і в наступний період основні тенденції світового розвитку, перспективи міжцивілізаційних відносин не розглядалися поза контекстом глобалізації та її впливу на людське буття. Першочергове значення для осмислення глибини процесів глобалізації, її суттєвих основ представляють фундаментальні праці зарубіжних і вітчизняних авторів, присвячені вивченню витоків, об'єктивних і суб'єктивних причин її виникнення. У працях зарубіжних авторів (А.Ападураї, У.Бека, Е.Валлерстайна, А.Гідденса, Г.Терборна, Б.Уільсона, М.Уотерса), вітчизняних (В.Воронкової, С.Сидоренко) глобалізація представлена як об'єктивний і неминучий процес. Слід відмітити, що у фаховій літературі існують різні точки зору відносно витоків і початку процесів глобалізації. Одні автори (Г.Терборн) відносять їх до епохи експансії світових релігій, інші (Р.Робертсон, М.Уотерс) – до епохи великих географічних відкриттів і формування колоніальних імперій, треті – (У.Бек, А.Гідденс, М.Мунтян, Б.Уільсон) – до епохи науково-технічної революції і становленню світового ринку. Називається і більш пізній період – епоха транснаціональних корпорацій (ТНК) і світових комунікаційних мереж (Е.Валлерстайн, А.Уткін). Однією з найбільш дискусійних проблем є визначення сутності глобалізації. У деяких зарубіжних і вітчизняних дослідженнях акцент зроблений на економічних аспектах глобалізації, формуванні фактично єдиного світового ринку товарів і послуг (К.Волтз, Дж. Стігліц, Д.Хелд), або на формуванні єдиного інформаційного простору (М.Делягін, М.Кастельс), на розвитку єдиних поведінських стандартів, Глобалізація в культурній сфері: теоретико-методологічний аналіз

єдиного образу життя, системи цінностей (Г.Ділігенський, С.Кара-Муза, В.Медведєв, Т.Сакайя, Ю.Габермас). Системний і синергетичний підходи у визначенні сутності глобалізації, осмислення глобальних економічних, соціально-політичних і духовних процесів у взаємозв'язку представлені у працях російських та українських вчених – В.Брянського, В.Ванярхо, В.Воронкової, Г.Кисельова, М.Мамардашвілі, В.Моїсєєва, А.Неклесса, Г.Померанця, М.Титаренко). Значна кількість робіт присвячена дослідженню так званої «практики глобалізації» у тому вигляді, у якому вона здійснюється як реальність. Домінуючим у науковій літературі є уявлення про глобалізацію, як про процес нав'язування всім країнам світу західного економічного, політичного, культурного, технологічного та інформаційного коду. Багато зарубіжних вчених (Л.Бентон, А.Гілпін, Н.Глейзер, М.Кастельс), російських (М.Делягін, В.Єгоров, І.Ільїнський, В.Іноземцев, В.Кайтунов, Б.Ключніков, В.Стьопін), українських (В.Беха, В.Воронкової) автори пов'язують глобалізацію з укріпленням панування «багатої Півночі» та країн «золотого мільярду», де останні країни вбудовуються у новий світовий порядок. У широкому смислі до поняття глобалізації застосовується синонім «вестернізація», а у більш вузькому – «американізація». В умовах глобалізації, на думку цих авторів, духовна сфера не може підпорядковуватися ні трансформації, ні уніфікації, а системи цінностей повинні бути відкритими до переосмислення і взаємозбагачення тільки у прив'язці до національних коренів і традицій. Вивчення та аналіз зростаючих негативних глобалізації – становлення суспільства мережевих структур, всезагальна стандартизація і упровадження уніфікованих моделей поведінки, мислення, стилю і образу життя, розробка метатехнологій, направлених на управління свідомістю, моральна криза науки і техніки криза культури – привели до появи концепцій «масової культури» (Т.Адорно, Г.Маркузе, Е.Морен, Х. Ортега-і-Гассет), «Занепаду Європи» (О.Шпенглер). Перераховані концепції у значній мірі включають песимістичні прогнози перспектив людського розвитку. Особливий інтерес представляють дослідження, у яких подолання глобальних криз і глибоких соціальних суперечностей пов'язані з відмовою від раціоналізму і прагматизму, технократичного та антропоцентричного підходів до проблем відносин людини, суспільства і природи. На думку ряду зарубіжних вчених (Ж.Аталі, О.Тоффлера, А.Швейцера), з цієї точки зору людина повинна предстати у Всесвіті не як господар природи і головний суб'єкт культури, а як одухотворений суб'єкт єдиного цілого – людського суспільства і природи. Наукові уявлення багатьох авторів про те, що можливі стратегії глобального розвитку будуть визначитися не стільки інтелектуальними і організаційно-технічними можливостями сучасної цивілізації, стільки будуть залежить від моральної зрілості самої людини. Саме тому для аналізу слід використати аксіологічний метод, що дозволяє визначити ціннісні орієнтації сучасного суспільства і людини в умовах глобалізації; феноменологічний, системний і синергетичний методи сприяють вивченню феномена людської свідомості чи самосвідомості, духовного світу людини

як самодостатніх явищ; дозволили визначити і пояснити об'єктивну необхідність планетарної ноосферної свідомості, осягнення найвищих духовних смислів у процесі формування духовно-моральної єдності людства. Як свідчить науковий аналіз, якісні радикальні перетворення в економічній, політичній, соціальній, культурній і духовній сферах життєдіяльності суспільства направлені на формування єдиної (загальнолюдської) культурно-цивілізаційної світової системи. На основі аналізу реального процесу формування єдиної культурно-цивілізаційної системи слід виявити основні механізми перетворення «культури суб'єкта»: формування структури потреб людини через створення іміджу; формування соціально-психологічної моделі вибору професії; створення штучного мовного середовища у ТНК; контроль на людською популяцією шляхом генетичних маніпуляцій з метою «покращення спадковості»; контроль у сферах прийняття рішень, індивідуального мислення над лозунгом «гарантії особистої захищеності і безпеки».

У зв'язку з цим «культуру суб'єкта» слід визначити як єдину цілісність, у яку входять образ мислення, менталітет, ціннісні орієнтири, духовно-моральні принципи, поведінські і діяльнісні установки, генетичний потенціал людини. Концептуальне поле «культури смерті» представляє собою особливий тип ідеології з викривленим поняттям свободи, що приводить до всездозволеності і відповідної їй практики магістрального шляху розвитку західної техногенної цивілізації. Концептуальне поле поняття «культури життя» являє собою духовну працю і моральне удосконалення, єдність принципів (справедливості, міри, відповідальності) у відносинах людини, суспільства і природи, ідейним стрижнем якої виявилися вчення релігійних мислителів про «царство боже всередині нас». Людина, природа, космос представляють собою єдине ціле, живий одухотворений організм. І саме людина, як усвідомлено діючий суб'єкт, відповідальний як за подальшу біосферу (біотехносферу), так і ноосферу еволюції.

Глобалізація явилася результатом об'єктиви і тривух процесів розвитку західної цивілізації, а її духовно-моральні витoki виходять з глибини століть. З епох великих географічних відкриттів і формування колоніальної системи до появи інформаційного суспільства, західна цивілізація виробила «транснаціональний стрижень» сучасної цивілізації, що стала її матеріальною та інструментально-технологічною основою. У західній цивілізації укорінені ідейні та духовно-моральні витoki глобалізації. Саме тут була вироблена базова система цінностей, що базується на раціоналізмі і прагматизмі, технократичному та антропологічному підході до вирішення проблем і формування відносин людини, суспільства і природи. «Реальна» глобалізація (у контексті глибинних перетворень культурно-генетичного і духовно-морального потенціалу людини по західному зразку) представляє собою процес насильницького упровадження ідеології і практики «культури смерті» як магістрального шляху розвитку західної техногенної цивілізації, протистояти якій може тільки «культура життя», як основа позитивної

моделі глобалізації. Під позитивною моделлю глобалізації слід розуміти триєдність процесів: об'єктивний, взаємозумовлений, взаємозалежний процес історичного розвитку; процес накопичення культурно-цивілізаційного досвіду; процес духовно-морального об'єднання людства.

Серед базових цінностей західної техногенної цивілізації слід виокремити наступні: розуміння природи як неорганічного світу, у якому ресурси безмежні, переважають цінності активної суверенної особистості, цінність інновацій і прогресу, домінанта наукової раціональності у системі людського знання, технологічне маніпулювання природними і соціальними об'єктами, з метою їх перетворення. Ці цінності транслуються в інші культурно-цивілізаційні спільноти і виступають культурно-генетичним кодом самої західної цивілізації, у відповідності з яким вона відтворюється і розвивається. Формування базових цінностей техногенної цивілізації відбувалося на протязі XV-XVIII століть. У західній суспільній свідомості у вказаний період культивується самостійність визначення людиною своїх духовних пріоритетів поза залежністю від релігійних, поступово утверджується ідеал вільної особистості, індивідуальності, проголошується непорушність привої власності, а конкуренція власників – як рушій суспільного розвитку.

Для країн західної цивілізації глобалізація створює значні економічні і соціокультурні переваги. Незважаючи на те, що зберігається і поглиблюється істотний розрив у рівнях соціально-економічного і культурного розвитку різних країн світу, країни Заходу і США підтримують і укріплюють споживацьке суспільство. Це відбувається за рахунок експлуатації людських інтелектуальних і не поповнюваних природних ресурсів найбільш уразливих країн. Насаджуючи американську систему цінностей у споживанні, менеджмент приводить до підриву національної ідентичності. На думку І.Льїнського, глобалізація – це, по своїй суті, не вестернізація, а навіть американізація людства; це не синтез культур та їх добровільне засвоєння загальнолюдського кожним народом, а насильницьке насадження, заміна багатьох і різних культур однією «універсальною» - американською. У контексті західної системи цінностей під «суспільством мережевих структур» розуміється макроструктурування світового прядку, яке відбувається під дією таких факторів, як розвиток глобальних засобів масової інформації, транснаціональних корпорацій, глобальної мережі Інтернет. На основі технологій і механізмів управління, маніпулювання свідомістю, що застосовуються «мережевими структурами», здійснюється радикальне перетворення духовно-природної сутності людини. Основні механізми, які формуються у «суспільстві бежевих культур», всезагальної стандартизації і структурного насильства відіграють вирішальну роль у перетворенні «культури суб'єкта»: 1) формуванні структури потреб людини через створення іміджу; 2) формування соціально-психологічної моделі вибору професії; 3) створення штучного мовного середовища у ТНК; 4) контроль над людською популяцією шляхом генетичних маніпуляцій з метою «покращення спадковості». Структурне насильств і всезагальна

стандартизація спонукає людей шукати новий образ життя, де вони можуть компенсувати і виправдувати втрачену свободу. Деякі «записуються» в загони релігійних фундаменталістів, чия діяльність направлена на створення нового соціуму віруючих. Інші компенсують втрачену свободу сексуальною вседозволеністю, створенням сексуальних меншин, екстремістськими угрупованнями, тероризмом, який поставив під існування саме існування людства. Таким чином, реальна глобалізація представляє собою процес насильницького упровадження ідеології і практики «культури смерті» як магістрального шляху розвитку західної цивілізації, протистояти якій може тільки «культура смерті», як основа позитивної моделі глобалізації. Виключно важливим для осмислення позитивної моделі глобалізації, її духовно-моральних основ є ствердження, що глобальна цивілізація – це сукупний, узагальнений світовий досвід взаємовідносин людини, суспільств і природи, що являються основою міжнародних, міжцивілізаційних, міжкультурних і міжетнічних зв'язків, співпраці, взаємодії і взаємовпливу. Під позитивною моделлю глобалізації слід розуміти триєдність процесів: об'єктивний, взаємозумовлений, взаємозалежний процес історичного розвитку, процес накопичення загального культурно-цивілізаційного досвіду і процес духовно-морального об'єднання людства.

Моральний вибір людини в умовах глобалізації ми пов'язуємо з утвердженням «культури життя» як нового типу мислення, що базується на осягненні вищих духовних смислів буття, етики ненасильницької і достойної поведінки по відношенню до людини, суспільства, природи. Тільки через накопичення духовної культури, як внутрішнього регулятора поведінки людини, можливий процес її одухотворення і морального удосконалення. Особлива роль у формуванні цілісного сприйняття картини світу, у становленні відповідальної і творчої цілісної особистості, «людини слова», «людини дії», «людини духовної» належать освіті і вихованню, які визначають суть змін, що відбуваються у нашому суспільстві. У «культурі життя» закладено інше світосприйняття, відмінне від позитивістсько-раціонального. Цінності «культури життя» стверджують людське у людині: формують її свідомість як активну, виховують її волю і дух, пробуджують совість, яка діє як внутрішній моральний регулятор поведінки; розкриваються через поняття совість, свобода волі і свобода вибору, справедливість, міра і відповідальність, любов і щастя. Причиною позитивної моделі глобалізації є загальнолюдський діалог, діалог культур, яка носить вільний справедливий характер. Проте сьогодні, ми зіткнулися з тенденцією диктату зі сторони такої зверх держави як США і нав'язуванням однополюсної моделі світового розвитку, що нагадує нам повернення до мислення часів колоніалізму. Тому, якщо й визнається бажаною метою людства створення всесвітнього правового порядку, який може бути встановлений завдяки глобальній свідомості.

Врятує світ ноосферне мислення як принципово новий тип зв'язку природи і людини, причому воно формується при глибокому перетворенні духовного світу самої людини і, перш за все, свідомості і системи цінностей.

Глобалізація в культурній сфері: теоретико-методологічний аналіз

Ноосфера покликана пролонгувати еволюційний ряд таких цілісних глобальних утворень, які складають умови існування людини, як біосфера і техносфера. Дійсна духовна еволюція людства, зміна свідомості людини пов'язані, перш за все, з одухотворенням і подоланням антропологічної кризи, з вивільненням від всіх форм рабського примусу і поневолення. Тільки відродження дійсної духовності здатні привести людину до нової якості життя, до «нової» свідомості і творчості. Культурна глобалізація – це процес формування єдиної загальнолюдської (планетарної, всесвітньої) культури як результат реалізації визначально закладених у ній глобалізаційних тенденцій або втягнення культур у всезагальний вир глобалізації. Глобальна культура - культура, породжена загальним процесом глобалізації. Глобалізація – об'єктивний процес утворення все більш масштабної і багатоманітної системи зв'язків між людьми та їх спільнотами, глобальна цивілізація, у якій виявилася тенденція до об'єднання у цілісну глобальну культуру, виявилася розколотою на суперечливі культури, нації, держави, раси, економічні об'єднання, релігійні конфесії [2, с. 475].

Соціально-культурна складова, особливо у плані духовної культури, - важлива складова ноосферно-синергетичної орієнтації стійкого розвитку. Документи ЮНЕСКО (Конференції ООН по оточуючому середовищу і розвитку, що відбулися в Ріо-де-Жанейро у 1992 р.) визнають найбільш важливими гуманістичні, освітні, правові та інші фактори при переході до стійкого розвитку. Стратегічна проблема переходу до стійкого розвитку заключається не інк у збалансуванні екологічних, соціальних та економічних вимог, так і у створенні нової системи морально-духовних і соціально-етичних цінностей, які сприяють перетворенню суспільства у сферу розуму (ноосфери). У міру їх засвоєння масовою свідомістю можливий перехід у нову цивілізацію на новій парадигмі. У ході реалізації стратегії особливе значення набуває екологічна культура, яка переважає досягнення гармонічної єдності природи і суспільства, причому у глобальному масштабі. Саме лобова культура може стати фундаментом єдиної культури цивілізації. Важливо відмітити, що у майбутній культурі суспільства з стійким розвитком (тобто ноосферною культурою) збережеться ряд властивостей минулої і сучасної культури. Спадковість виступає у якості деякого інваріанту, що зв'язує сучасну культуру (як культуру моделі нестійкого розвитку) і культуру, що формується під впливом стратегії стійкого розвитку. Аналогічні варіанти, зокрема деякі традиції і культурні універсали, вже існують зараз, та їх трансляція у майбутнє через освіту пов'язана з тим, настільки вони відповідають принципам і цілям стійкого розвитку, - відмічається у статті А.Д.Усула і А.Л.Романовича [3, с.436-437].

Висновки

Таким чином, культурні виміри глобалізації являються найбільш важливими для дослідників з країн третього світу, постільки саме цей вимір співвідноситься з проблемою ідентичності і намагається зруйнувати націоналізм через посередництво розмислів про світове громадянства. Деякі арабські дослідники вважають результати глобалізації – розчинення

культури в нових економічних і торговельних процесах – загрозливими для країн, що розвиваються. Стало можливим розповсюджувати культуру по всьому світу, в результаті чого глобалізація привела до глобальної культури (чи американської культури). Це привело до викривленню національних ідентичностей і до зміни природи націоналізму як доповнення до впливу глобальної інформації і ЗМІ, а також комунікацій, які створюють загрозу культурній різноманітності. Деякі вчені з ісламських чи арабських країн, а також країн третього світу, розглядають глобалізацію як план чи стратегію, що націлена на вторгнення в інші країни і створення загроз місцевим культурам. Деякі прийшли до висновку, що глобалізація не загрожує як ідентичності та культурі, але заново стверджує і адаптує до теперішнього, у результаті чого люди намагаються жити з різними ідентичностями, як іммігранти. Інформаційні технології скоротили відстань і зруйнували просторові бар'єри, що виявилися базовим фактором ідентичності і прив'язаності до певної землі.

Перспективи подальших наукових досліджень - аналіз культурної глобалізації, її сутності, напрямків, впливу на всі сфери життєдіяльності суспільства.

Література:

1. Овчинникова К.А. Глобализация с «человеческим лицом»: обращение к духовному строительству // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2007. № 19. С. 170 – 175.

2. Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Гл. ред.: И.И.Мазур, А.Н.Чумаков.- М.-Спб. - Н.-Й.: ИЦ «ЕЛИМА», ИД «Питер», 2006.- 1160 с.

3. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности.- М.: Прогресс-Традиция, 2003.- 584 с.

Мельник В.В. Глобализация в культурной сфере: теоретико-методологический анализ

В статье дается анализ культурной глобализации и ее влияния на все сферы деятельности, истоков осмысления глубины процессов культурной глобализации, ее существенных оснований, объективных и субъективных причин ее возникновения; определения нового понятийно-категориального аппарата, который характеризует «культуру субъекта» в условиях культурной глобализации; анализируется влияние культурной глобализации на все сферы человеческой жизнедеятельности общества

Ключевые слова: глобализация, культурная глобализация, культура, культурная сфера, стойкое развитие, ноосферная цивилизация, культура субъекта

Melnick V.V. Globalization in cultural sphere: theoretical-methodological analysis.

In article the analysis of cultural globalization and its influence on all fields of activity, sources of understanding the depth of cultural globalization processes, its essential bases, the objective and subjective reasons of its occurrence is given; definitions of the new conceptual - categorical device which characterizes « culture of the subject » in conditions of cultural globalization; influence of cultural globalization on all spheres of human`s life in society is analyzed.

Key words: globalization, cultural globalization, culture, cultural sphere, proof development, noosphere civilization, culture of subject